

LIETUVOS VALSTYBĖS ISTORIJS ARCHYVAS

FONDAS NR. 289 (SA)

ŽEMAITIJOS VAIVADIJOS RASEINIŲ ŽEMĖS TVARKOMOJI KOMISIJA

**ПОРЯДКОВАЯ КОМИССИЯ РОССИЙСКОЙ ЗЕМЛИ ЖМУДСКОГО
ВОЕВОДСТВА**

**RASEINIŲ ŽEMĖS TVARKOMOSIOS KOMISIJOS SPRENDIMŲ (REZOLIUCIJŲ)
PROTOKOLŲ APYRAŠAS NR. 1**

CHRONOLOGINĖS RIBOS: 1794-1795 m.

PAŽYMA APIE ŽEMAITIJOS VAIVADIJOS RASEINIŲ ŽEMĖS TVARKOMOSIOS KOMISIJOS FONDA NR. 289 (SA)

2024-12-10 Nr. A7-38

Vilnius

I. INFORMACIJA APIE FONDO SUDARYTOJĄ

1788 m. spalio mėn. Varšuvoje pradėjo veiklą ATR Ketverių metų Seimas (1788-1792), parengęs ir priėmęs eilę svarbių įstatymų valstybės valdymo srityje. 1789 m. lapkričio pradžioje LDK deputatas nuo Breslaujos pavieto Tomas Vavžeckis ir deputatas nuo Naugarduko pavieto Mykolas Bernovičius pateikė Seimo svarstymui įstatymo projektą, vėliau tapusį teisiniu pagrindu sudarant Lietuvoje vietines vykdomosios valdžios institucijas. Šios naujos kolegialios administracinės-teritorinės įstaigos gavo pavadinimą - *Tvarkomosios civilinės-karinės komisijos*.

1789 m. lapkričio 19 d. atskiru įstatymu nuo Lenkijos, Ketverių metų Seimas nutarė LDK vaivadijose ir pavietuose įsteigti vietines komisijas.¹ Įstatymo priėmimą inicijavo ir jį pasirašė Lietuvos konfederacijos maršalka Kazimieras Nestoras Sapiega.² Remiantis šiuo juridiniu aktu 23 LDK pavietuose imta kurti vietines tvarkomasias civilines-karines komisijas.

Tvarkomosios civilinės-karinės komisijos buvo sudaromos LDK pavietų seimeliuose, renkant komisarus iš vietos bajorų dviejų metų kadencijai. Per visą šių įstaigų veiklos laikotarpį rinkimai į komisijas vyko tris kartus: 1790, 1792 ir 1794 m. per grabnyčių seimelius. Po 1791 m. lapkričio 2 d. įvykusios paskutinės LDK administracinės-teritorinės reformos civilinių-karinių komisijų kiekis padidėjo nuo 23 iki 30. Pagal įstatymą Lietuvoje pavieto tvarkomąją civilinę-karinę komisiją sudarė 16 komisarų. Jos darbe dalyvavo kaip civiliai pareigūnai, taip ir kariškiai.

LDK tvarkomosios civilinės-karinės komisijos buvo pavaldžios ir atskaitingos Įstatymų sargybai (Ministrų kabinetui) ir Seimui. Įstatymų sargybą sudarė keturios komisijos: Abiejų Tautų Karo, Išdo, Policijos ir Edukacinė, o jai pirmininkavo karalius.

LDK pavieto tvarkomoji civilinė-karinė komisija vykdė daug įvairių funkcijų. Jos valdžios įgaliojimai apėmė visą pavieto teritoriją. Civilinės-karinės komisijos kompetencijai priklausė: viešosios tvarkos apsauga; švaros miestuose palaikymas; kova su elgetavimu ir valkatavimu.³ Jai taip pat buvo pavesta: pavieto gyventojų judėjimo kontrolė, pasų išdavimas, duomenų apie klebonų komisijai pateiktus parapijiečių gimimo, santuokos ir mirties metrikų įrašus rinkimas, gyventojų surašymo vykdymas.

¹ *Volumina Legum* – Poznań, 1952, T.IX. p. 136-142.

² GORDZIEJEW, Jerzy; *Z dziejów Komisji Porządkowych Cywilno-Wojskowych w Wielkim Księstwie Litewskim w okresie Sejmu Czteroletniego (1788-1792)* – Kraków, 2002, p. 23.

³ *Volumina Legum* – Poznań, 1952, T.IX. p. 136-156.

Pavieto tvarkomoji civilinė-karinė komisija buvo atsakinga už labai platų ekonominių-ūkinių sričių ratą. Viena svarbiausių – tai nustatytų centrinės ir vietinės valdžios mokesčių surinkimas ir apskaita. Komisijos žinioje taip pat buvo prekybos, amatų, ir žemės ūkio vystymas, maisto produktų kainų stebėjimas, ilgio, svorio ir biralų matų tikrinimas, statybų priežiūra, pašto darbo organizavimas, kelių ir tiltų taisymas, laivininkystei ir sielių plukdymui būtinas upių vagų valymas, priešgaisrinė apsauga. Komisijai švietimo srityje buvo pavesta rūpintis parapijinių pradinių mokyklų steigimu, špitolių ir našlaičių prieglaudų priežiūra.⁴

Kita, nemažiau svarbi LDK pavieto tvarkomosios civilinės-karinės komisijos funkcijų dalis apėmė karinius klausimus. Įstaigos žiniai priklausė: rekrūtų į kariuomenę ėmimas, samdinių verbavimas, transporto ir darbo jėgos karinėms reikmėms tiekimas, grūdų atsargų sandėlių (magazinų) įrengimas, dezertyrų paieška ir gaudymas, LDK kariuomenės įguly, dislokuotų komisijos valdomo pavieto teritorijoje, apgyvendinimas bei aprūpinimas maisto produktais ir arklių pašarais.⁵

Pagal įstatymą tvarkomoji civilinė-karinė komisija vykdė ir pirmos instancijos teismo funkcijas. Ji sprendė civilines bylas tarp vietos gyventojų ir kariškių, baudė už nepaklusnumą valdžios administracijai arba dvarininkui, tačiau neturėjo teisės nagrinėti kriminalinių bylų. Smulkiose teismo bylose, kur ieškinys nesiekė 300 auksinų sumos, o bausmė 50 auksinų ir 3 dienų kalėjimo, civilinės-karinės komisijos sprendimas būdavo galutinis ir neskundžiamas. Kitos bylos, po apeliacijos buvo siunčiamos spręsti Abiejų Tautų Policijos komisijai.

Komisarų darbas civilinėje-karinėje komisijoje pagal 1789 m. įstatymą buvo nemokamas, tačiau nepaisant to, visuomenėje labai vertinamas ir laikomas „pilietiniu nuopelnu“. 1793 m. naujai priimtame civilinių-karinių komisijų įstatyme buvo pakartota, kad darbas komisijose yra „pilietiškai labai svarbus, bet neapmokamas“, tačiau pridurta, jog keturius metus įstaigoje pradirbęs bajoras ateityje įgis pranašumą siekdamas kitų valstybinių pareigų.⁶

Komisija turėjo savo raštinę, kurioje raštvedybą tvarkė regentas, viceregentas, kasininkas, instigatorius, raštininkai, vaznys ir kiti valdininkai. Šiems pareigūnams buvo mokamas atlyginimas.

Augant komisijos kuruojamų kryptų skaičiui, dažnai esamų etatinių raštinės darbuotojų nepakakdavo, todėl atsirasdavo naujų pareigūnų-specialistų, pavyzdžiui: „svarstyklių liustratorius“, „odos mokesčio raštininkas“, „kelių priežiūros oficialistas ir liustratorius“ ir kt.⁷

Tvarkomoji civilinė-karinė komisija vedė posėdžių, einamųjų reikalų protokolų, dekretų, šaukimų registracijos, pasų, pajamų ir išlaidų bei kitas knygas. Ji turėjo rinktis vaivadijos arba pavieto

⁴ GORDZIEJEW, Jerzy; *Z dziejów Komisji Porządkowych Cywilno-Wojskowych w Wielkim Księstwie Litewskim w okresie Sejmu Czteroletniego (1788-1792)* – Kraków, 2002, p. 24.

⁵ ŠMIGELSKYTĖ-STUKIENĖ, Ramunė; *Viešosios ir privačios erdvės XVIII a. Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje* – Vilnius, 2008, p. 253-261.

⁶ *Volumina Legum* – Poznań, 1952, T. X. p. 235.

⁷ GLEMŽA, Liudas; *Policinių institucijų raida Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje 1775-1794 m.//Lietuvos istorijos metraštis 2011 metai, t. 2, -Vilnius, 2012, p. 37.*

administraciniame centre, o jos posėdžiuose turėjo dalyvauti ne mažiau kaip trys komisarai. Komisija dirbo kasdien, išskyrus švenčių dienas, nuo 8 iki 13 valandos. Sprendimai buvo priimami kolegialiai, balsų dauguma.

Tvarkomosios civilinės-karinės komisijos Lietuvoje su pertraukomis veikė 1789-1792 m. ir 1793-1795 m. Jų veiklos pirmasis laikotarpis tyrinėtojų yra pripažintas efektyviausiu. 1792 m. rugsėjo 22 d. Targovicos ir LDK Generalinė konfederacijos panaikino visas ATR veikusias civilines-karines komisijas. 1793 m. lapkričio 23 d. Gardino seimas priėmė įstatymą, kuris atkūrė Ketverių metų seimo laikotarpiu įsteigtas civilines-karines komisijas.⁸ Jos buvo pervadintos į tvarkomasias komisijas.

1794 m. sukilimo metu tvarkomosios komisijos, kaip ATR vietinės vykdomosios valdžios institucijos veikė sukilėlių kontroliuojamoje teritorijoje. Lietuvoje jos buvo pavaldžios LDK centro deputacijai ir sukilėlių kariuomenės vyriausiojo vado Tado Kosčiuškos įgaliotiniams prie karinių dalinių. Tvarkomasias komisijas sudarė 21 komisarai (8 bajorai, 8 miestiečiai ir 5 dvasininkai). Jos turėjo 7 skyrius: finansų, kariuomenės aprūpinimo, maitinimo, ryšių, saugumo, švietimo ir teisingumo. Pagrindinės komisijų funkcijos buvo mobilizacija, sukilėlių kariuomenės apgyvendinimas ir išlaikymas bei Polanieco universalio įgyvendinimas, kuriuo remiantis tvarkomosios komisijos reguliavo privačių dvarų savininkų ir jų valstiečių santykius.⁹

1794 m. rudenį numalšinus sukilimą tvarkomosios komisijos buvo pertvarkytos į Rusijos imperijos karinės administracijos institucijas, veikusias LDK apskrityse, prijungtose prie Rusijos. Jas sudarė caro valdžios paskirti arba bajorų seimelių išrinkti vietos bajorai, lojalūs Rusijos imperijos valdžiai, o kai kur ir 1794 m. sukilimo tvarkomųjų komisijų nariai. Pagrindinė šių komisijų paskirtis buvo karo dalinių aprūpinimas maistu, pašaru, kuru, butais. 1795 m. žlugus ATR, tvarkomosios komisijos buvo galutinai likviduotos ir įvesta guberninė valdymo sistema.

Žemaitijos seniūnijoje (dar vadinamoje kunigaikštystėje), padalintoje į tris repartijas: Raseinių, Šiaulių ir Telšių, buvo sudarytos atskiros tvarkomosios civilinės-karinės komisijos. Raseinių repartijos komisijos veiklą sąlyginai galima suskirstyti į du laikotarpius. 1789-1792 m., jos teritorijoje veikė Žemaitijos kunigaikštystės Raseinių repartijos tvarkomoji civilinė-karinė komisija, o 1793-1795 m. jos funkcijas vykdė Žemaitijos vaivadijos Raseinių žemės tvarkomoji komisija.

Raseinių repartijos tvarkomosios civilinės-karinės komisijos dokumentų yra išlikę labai nedaug, todėl papildomu istorijos šaltiniu jos veiklai tirti yra centrinės valdžios institucijų, kurioms ji buvo atskaitinga, pirmiausia Karo, Išdo ir Policijos komisijų dokumentai.

⁸ GLEMŽA, Liudas; *Policinių institucijų raida Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje 1775-1794 m.*//*Lietuvos istorijos metraštis 2011 metai*, t. 2, -Vilnius, 2012, p. 38.

⁹ www.vle.lt/straipsnis/tvarkomosios-komisijos/

Svarbu pažymėti, kad Raseinių tvarkomoji civilinė-karinė komisija veikė pagal 1789 m. lapkričio 19 d. Ketverių metų Seimo įstatymo, o Raseinių žemės tvarkomoji komisija pagal 1793 m. lapkričio 23 d. Gardino seimo priimtų įstatymų - „LDK vaivadijų ir pavietų komisijos“ nuostatus.¹⁰ Jų jurisdikcija apėmė visą repartacijos arba žemės teritoriją.

1790 m. sausio 7 d. Raseinių mieste įvyko pirmasis Žemaitijos kunigaikštystės Raseinių repartacijos tvarkomosios civilinės-karinės komisijos posėdis. Jame buvo parengtas pranešimas Abiejų Tautų Karo komisijai, kurį pasirašė 4 komisijos pareigūnai. Tai buvo komisijos pirmininkas komisaras Valerijonas Bilevičius, komisaras Juozas Terebešas, komisaras Karolis Jančevskis bei komisijos regentas Adomas Sirjatovičius.¹¹ Taip pat iš dokumentų žinoma, kad komisijos instigatoriumi arba prokuroru buvo Aleksandras Lopata.¹²

Raseinių repartacijos tvarkomoji civilinė-karinė komisija buvo viena iš pirmųjų vietinės valdžios institucijų į kurios sudėtį buvo įtraukti karininkai. Apie tai liudija 1790 m. sausio 2 d. Karo komisijos sprendimas dėl 1-os Tautinės kavalerijos husarų brigados poručiko Petro Jurevičiaus siuntimo į Raseinius dalyvauti vietinės komisijos posėdžiuose.¹³

Viena iš civilinių-karinių komisijų funkcijų buvo spręsti ginčus tarp civilių ir kariškių, tačiau nevisada tai pavykdavo. 1790 m. gegužės mėn. Raseinių repartacijos tvarkomoji civilinė-karinė komisija savo raporte Abiejų Tautų Karo komisijai pranešė apie vietinių gyventojų bruzdėjimus Veliuonoje ir Baisogaloje.¹⁴ Dingstimi neramumams kilti tapo ketinimai šiose vietovėse nuolat dislokuoti vieną 1-os husarų brigados eskadroną. Komisarai raporte rašė, kad „valstiečiai nepaklusta seniūno nurodymams, neatlieka prievolės dvarui, pradeda burtis į maištininkų gaujas, o iš dvaro atsiųstus vaitus, suolininkus ir kt. prižiūrėtojus gaudo, įkalina ir naudoja prieš juos smurtą.“ Neramumams malšinti pasiūsti karo daliniai nesugebėjo išspręsti konflikto, todėl komisarams teko kreiptis pagalbos į Karo komisiją.

1791 m. lapkričio mėn. Raseinių miesto gyventojai kreipėsi į ATR Policijos komisiją su skundu dėl seniūno ir vietinės civilinės-karinės komisijos bandymų apriboti magistrato teismo veiklą ir miestiečių teises. 1790 m. gruodžio mėn. Policijos komisija patvirtino Raseinių gyventojų teises ir jų priklausymą magistrato teismo jurisdikcijai, tačiau priminė apie jų prievolę mokėti mokesčius išdui, kad „savivaldos teisė nedarytų kliūčių seniūnui ir vietiniams komisarams surinkti iliustracijoje nurodytų mokesčių.“¹⁵

¹⁰ *Volumina Legum* – Poznań, 1952, T.IX. p. 136-156 ir T. X. p. 235-255.

¹¹ LVIA. F. 4 (SA), Ap. 2, B. 31, l. 1.

¹² GORDZIEJEW, Jerzy; *Z dziejów Komisji Porządkowych Cywilno-Wojskowych w Wielkim Księstwie Litewskim w okresie Sejmu Czteroletniego (1788-1792)* – Kraków, 2002, p. 35.

¹³ LVIA. F. 4 (SA), Ap. 2, B. 31, l. 2.

¹⁴ LVIA. F. 4 (SA), Ap. 2, B. 31, l. 21.

¹⁵ GORDZIEJEW, Jerzy; *Z dziejów Komisji Porządkowych Cywilno-Wojskowych w Wielkim Księstwie Litewskim w okresie Sejmu Czteroletniego (1788-1792)* – Kraków, 2002, p. 134-135.

1790 m. lapkričio mėn. 30 d. ATR Iždo komisija sprendė ginčą tarp Jurbarko seniūnijos ir Raseinių repartacijos tvarkomosios civilinės-karinės komisijos dėl komisijos planų praveisti pakartotinę tiltų ir užtvankų iliustraciją. Iždo komisija nurodė, kad seniūnijoje tiltų užtvankų mokesčiai turi būti renkami laikantis paskutinių šios institucijos nurodymų.¹⁶

Raseinių repartacijos tvarkomoji civilinė-karinė komisija siekdama padidinti pajamas, gaunamas iš gėralų mokesčio vykdė griežtą alkoholio gamybos ir prekybos kontrolę. Taip 1790 m. sausio mėn. civilinė-karinė komisija informavo ATR iždo komisiją apie naujai įrengtas karčemas, kurios turėtų padidinti gėralų mokesčio surinkimą.¹⁷

Komisijos kompetencijai taip pat priklausė viešosios tvarkos palaikymo ir saugumo klausimų reguliavimas. 1790 m. sausio 7 d. tvarkomosios civilinės-karinės komisijos korespondencijoje minima Raseiniuose veikianti iždinės kasa, į kurią suplaukdavo mokesčiai iš įvairių repartacijos pavių. Ten taip pat minima, kad saugumo sumetimais surinktų pinigų gabenimui yra būtina ginkluota kariškių apsauga. Komisija pavedė regentui gautų pinigų iš surinktų mokesčių apskaitą, o taip pat jų gabenimo sąlygų į iždinės kasą priežiūrą.¹⁸

Komisijos, vykdydamos statybos darbų priežiūros pavyzdį atspindi 1790 m. Iždo komisijos dokumentas Raseinių repartacijos tvarkomajai civilinei-karinei komisijai, nurodantis komisarams organizuoti iš seniūnijos valdų medienos tiekimą kareivinių Raseiniuose statybai.¹⁹

1792 m. rugsėjo 22 d. konfederatų valdžios įstatymu Raseinių repartacijos tvarkomoji civilinė-karinė komisija kaip visos kitos LDK tvarkomosios civilinės-karinės komisijos buvo panaikintos. 1793 m. rudenį remiantis Gardino seimo priimtais įstatymais Žemaičių kunigaikštystės Raseinių repartacija pavadinta Žemaičių vaivadijos Raseinių žeme ir joje įkurta komisija pavadinta Raseinių žemės tvarkomąja komisija.

Ši komisija beveik be pakeitimų paveldėjo savo pirmtakės struktūrą, sudėtį ir funkcijas. Žemaičių vaivadijos Raseinių žemės tvarkomosios komisijos dokumentuose minimi komisarai: karališkas šambelionas Jonas Hrynevičius, Livonijos kanauninkas kunigas Jokūbas Stanislovas Omulskis, rotmistras Motiejus Sondomovičius, Antanas Montvydas Ižikovičius, Kazimieras Januškevičius, Žemaitijos kamarninkas Anastazas Sirpovičius, Karolis Bagdonovičius, Leonas Kontrimas, Motiejus Stankovičius ir kt.²⁰

1795 m. pabaigoje žlugus ATR, Žemaičių vaivadijos Raseinių žemės tvarkomoji komisija buvo galutinai likviduota. Duomenų, kur po komisijos panaikinimo pateko jos bylos nerasta.

¹⁶ LVIA. F. 11 (SA), Ap. 1, B. 155, l. 11v.

¹⁷ LVIA. F. 11 (SA), Ap. 2, B. 227, l. 54.

¹⁸ GORDZIEJEW, Jerzy; *Z dziejów Komisji Porządkowych Cywilno-Wojskowych w Wielkim Księstwie Litewskim w okresie Sejmu Czteroletniego (1788-1792)* – Kraków, 2002, p. 262.

¹⁹ LVIA. F. 11 (SA), Ap. 1, B. 124, l. 24.

²⁰ LVIA. F. 289 (SA), Ap. 1, B. 1 (Gor. Nr. 19508), l. 1-200.

II. DOKUMENTŲ SUTVARKYMAS

Bendrosios žinios apie fondo dokumentus

1852 m. balanžio 2 d. Rusijos imperatorius Nikolajus I paskelbė įsaką „dėl vakarinių gubernijų centrinių senųjų aktų archyvų Kijeve, Vitebske ir Vilniuje įsteigimo.“²¹ Remiantis šiuo įsaku buvo įsteigtas Vilniaus centrinis senųjų aktų archyvas, kuriame turėjo būti sukaupti visi LDK veikusių įstaigų ir institucijų aktai, surašyti iki 1799 m. Šio archyvo direktoriumi buvo paskirtas Nikita Gorbačevskis. Archyvo išlaidoms iš valstybės išdo buvo skirta 2300 rublių, o jo veiklą kontroliavo Rusijos imperijos liaudies švietimo ministerija.

Raseinių apskrities teismas, kurio archyve buvo saugomos Žemaitijos kunigaikštystės Raseinių repartacijos teismo įstaigų bylos, neskubėjo vykdyti caro įsako ir, motyvuodamas lėšų trūkumu, vilkino bylų perdavimą, todėl jis užtruko net iki 1859 metų. 1853–1859 m. laikotarpiu Raseinių apskrities teismas perdavė Vilniaus centriniam senųjų aktų archyvui 369 bylas.²² Bylų perdavimo archyvui žiniaraščiuose nerasta jokių duomenų apie Raseinių tvarkomosios komisijos dokumentus.

1872 m. buvo išleistas N. Gorbačevskio sudarytas spausdintinis Vilniaus senųjų aktų archyvo bylų inventorinis apyrašas, pavadintas Katalogu, kuriame buvo įrašytos 18243 bylos. Raseinių tvarkomosios komisijos bylų šiame kataloge taip pat nebuvo.

Po 1872 m. Vilniaus senųjų aktų archyvas iš įvairių valstybinių įstaigų ir privačių asmenų gavo papildomai dar nemažai bylų. Taip 1883 m. Kauno jungtiniame civilinio ir baudžiamojo teismo rūmų archyve buvo rasta apie 200 XVIII a. teismo knygų, tarp kurių buvo viena knyga, kuri priklausė Raseinių tvarkomajai komisijai.²³

1883 m. liepos 21 d. ši byla buvo perduota Vilniaus centriniam senųjų aktų archyvui.²⁴ Vėliau Raseinių tvarkomajai komisijai priklausanti byla buvo įrašyta į papildomą rankraštinių N. Gorbačevskio senųjų aktų katalogą, kur jai buvo suteiktas numeris (Gor. Nr. 19508). N. Gorbačevskis ją pavadino Raseinių tvarkomosios komisijos protokolu. Kataloge be inventorinio numerio ir trumpos antraštės, buvo nurodytos šios bylos dokumentų chronologinės ribos bei lapų kiekis.

Papildomas rankraštinis N. Gorbačevskio senųjų aktų katalogas didžiąja dalimi buvo sudarytas iš bylų, į archyvą patekusių 1873-1914 m. laikotarpyje, ir neįtrauktų į 1872 m. spausdintinį N. Gorbačevskio katalogą.

²¹ *Полное собрание законов Российской империи. Собрание второе.* Том XXVII.–Санкт-Петербург; 1853. с. 228-230.

²² MIENICKI, Ryszard; *Archiwum Akt Dawnych w Wilnie* – Warszawa, 1923, p. 48.

²³ MIENICKI, Ryszard; *Archiwum Akt Dawnych w Wilnie* – Warszawa, 1923, p. 54.

²⁴ LVIA. F. 594 Ap. 1. B. 683, l. 41.

XX a. vykę pasauliniai karai ir okupacijos skaudžiai atsiliepė Vilniaus centriniam senųjų aktų archyvu. Jis ne kartą buvo išvežtas į užsienį ir vėl gražintas į Lietuvą. Nemažai bylų dingo arba atsidūrė kitų šalių archyvuose. Po antro pasaulinio karo Vilniaus centrinio senųjų aktų archyvo bylos perėjo LTSR centrinio valstybinio archyvo žinion. 1946 m., siekiant įvesti tikslią Lietuvos archyvuose saugomų fondų apskaitą ir kontrolę, Vyriausioji archyvų valdyba prie TSRS vidaus reikalų ministerijos išleido potvarkį, kuriuo LTSR archyvų valdybai nurodoma užregistruoti visus tuo metu buvusius archyvų fondus, suteikiant jiems numerius. Vykdam šį potvarkį, 1948-1950 m. fondui, klaidingai pavadintu „Raseinių tvarkomoji komisija (Boni ordinis) prie karaliaus Nuolatinės tarybos“ buvo suteiktas Nr. 289 (SA). 1950 m. pagal apskaitą jam priklausė 1 (viena) byla.

1957 m. sausio 1 d. Vilniuje buvo įsteigtas LTSR centrinis valstybinis istorijos archyvas, kuriam iš LTSR centrinio valstybinio archyvo buvo perduoti Senųjų aktų, tarp jų ir Raseinių tvarkomosios komisijos (Boni ordinis) prie karaliaus Nuolatinės tarybos fondas. Tuo metu kaip fondo Nr. 289 (SA) apskaitos dokumentas buvo naudojamas papildomas rankraštis N. Gorbačevskio Senųjų aktų katalogas.

1983 m. tvarkant archyvo Senųjų aktų fondų dokumentus buvo rastos 3 bylos, priklausančios Raseinių tvarkomajai komisijai. Iš šių bylų buvo sudarytas fondo Nr. 289 (SA) apyrašas Nr. 2.

1985 m. Lietuvos TSR centriniame valstybiniame istorijos archyve atlikus Raseinių tvarkomosios komisijos (Boni ordinis) fondo Nr. 289 (SA) bylų kiekio ir fizinės būklės patikrinimą, buvo nustatyta, kad pagal papildomą rankraštį N. Gorbačevskio katalogą yra 1 (viena) byla (Gor. Nr. 19508), o apyraše Nr. 2 yra 3 (trys) bylos. Iš viso tuo metu fonde Nr. 289 buvo 4 (keturios) bylos.

1986 m. buvo sudarytas fondo Nr. 289 (SA) apyrašas Nr. 1, kuriame buvo įrašyta viena byla (Gor. Nr. 19508), anksčiau priklausiusi N. Gorbačevskio papildomam rankraštiniam katalogui. Bylos dokumentų chronologinės ribos apėmė 1794-1795 m.

2024 m. sudarytas naujai pertvarkytas fondo Nr. 289 (SA) apyrašas Nr. 1. Tuo pačiu metu senas klaidingas fondo pavadinimas „Raseinių tvarkomoji komisija (Boni ordinis) prie karaliaus Nuolatinės tarybos“ pakeistas nauju „Žemaitijos vaivadijos Raseinių žemės tvarkomoji komisija“. Fonde Nr. 289 (SA) yra du apyrašai.

Iš viso fonde Nr. 289 (SA) „Žemaitijos vaivadijos Raseinių žemės tvarkomoji komisija“ yra 4 apskaitos vienetai, kurių chronologinės ribos 1794-1795 m.

Tvarkomosios komisijos sprendimų (rezoliucijų) protokolų apyrašas Nr. 1

Iš naujo patyrinti ir pertvarkyti Senuosius aktus imtasi, norint ištaisyti papildomame rankraštiname N. Gorbačevskio Senųjų aktų kataloge pastebėtus bylų aprašymo trūkumus ir netikslumus. 2024 m., sudarant fondo Nr. 289 (SA) „Žemaitijos vaivadijos Raseinių žemės tvarkomoji komisija“ apyrašą Nr. 1, buvo atlikti šie darbai:

- 1) bylų kiekio, fizinės būklės patikrinimas;
- 2) bylų priklausymo fondui nustatymas;
- 3) dokumentų tikslų chronologinių ribų nustatymas;
- 4) bylų antraščių lietuvių ir rusų kalbomis sudarymas;

Naujai sudarytame fondo Nr. 289 (SA) apyrašo Nr. 1 esanti viena byla gavo naują apskaitos numerį, tačiau šalia lieka nurodytas ir ankstesnis papildomo rankraštinio N. Gorbačevskio katalogo numeris.

Fondo Nr. 289 (SA) apyrašo Nr.1 bylą Nr. 1 sudaro Žemaitijos vaivadijos Raseinių žemės tvarkomosios komisijos sprendimų (rezoliucijų) protokolai. Bylos dokumentų ribos apima laikotarpį nuo 1794 m. kovo 14 d. iki 1795 m. gegužės 23 d.

Tvarkant apyrašą, tuo pačiu metu senas klaidingas fondo pavadinimas „Raseinių tvarkomoji komisija (Boni ordinis) prie karaliaus Nuolatinės tarybos“ pakeistas nauju „Žemaitijos vaivadijos Raseinių žemės tvarkomoji komisija“.

Sudarant naują fondo Nr. 289 (SA) apyrašą Nr. 1 nefondinių bylų jame nerasta. Apyrašo Nr. 1 byla Nr. 1 yra įrišta, jos lapai sunumeruoti. Visi Raseinių žemės tvarkomosios komisijos protokoluose esantys dokumentai parašyti lenkų kalba. Tvarkant pirmą apyrašą, sudaryta nauja bylos antraštė lietuvių ir rusų kalbomis, tiksliau nustatytos bylos chronologinės ribos ir lapų kiekis.

Iš viso į fondo Nr. 289 (SA) Žemaitijos vaivadijos Raseinių žemės tvarkomosios komisijos apyrašą Nr. 1 įrašytas 1 apskaitos vienetas, kurio chronologinės ribos 1794-1795 m.

Informacijos ir sklaidos skyriaus
vyriausiasis archyvistas

Aleksandr Baniusevič

ПЕРЕВОД СПРАВКИ ФОНДА № 289 „ПОРЯДКОВАЯ КОМИССИЯ РОССИЙСКОЙ ЗЕМЛИ ЖМУДСКОГО ВОЕВОДСТВА“

I. ИНФОРМАЦИЯ О ФОНДОБРАЗОВАТЕЛЕ

В октябре 1788 г. в Варшаве начал свою деятельность Четырёхлетний Сейм (1788-1792) Речи Посполитой, который подготовил и принял ряд важных законов в сфере государственного управления.

19 ноября 1789 г. Четырёхлетний Сейм, отдельным законом от Польши, принял решение об учреждении в воеводствах и поветах ВКЛ местных комиссий. Принятие этого закона инициировал и его подписал маршалок литовской конфедерации Казимир Нестор Сапега. На основе этого юридического акта в 23 поветах ВКЛ начато образование местных порядковых гражданско-военных комиссий.

Порядковые гражданско-военные комиссии учреждались на поветовых сеймиках ВКЛ. Члены комиссий – *комиссары* избирались из местных дворян сроком на два года. За весь период деятельности этих учреждений выборы в комиссии проходили три раза: в 1790, 1792 и 1794 годах во время громничных сеймиков. После последней административно-территориальной реформы, произошедшей 2 ноября 1791 г., число гражданско-военных комиссий увеличилось от 23 до 30. По закону в Литве поветовая гражданско-военная комиссия состояла из 16 комиссаров. В её работе участвовали как гражданские, так и военные чиновники.

Порядковые гражданско-военные комиссии ВКЛ подчинялись и были подотчётны Стражи законов (совет министров) Речи Посполитой и Сейму. Страже законов, председателем которой был король, принадлежали четыре комиссии Обоих Народов: Войсковая, Скарбовая, Полиции и Эдукационная.

Поветовая порядковая гражданско-военная комиссия ВКЛ выполняла много разных функций. Её полномочия охватывали всю территорию повета. Компетенции гражданско-военной комиссии принадлежала охрана общественного порядка, поддержание чистоты в городах, борьба с нищенством и бродяжничеством. Ей также было вверено: контроль за передвижением людей в повете, выдача паспортов, сбор данных о представленных комиссии приходскими священниками метрических записях о рождении, браке и смерти прихожан, проведение переписи населения.

Порядковая гражданско-военная комиссия отвечала за очень широкий круг экономических и хозяйственных отношений. Одним из важнейших являлся сбор и учёт налогов, установленных центральной и местной властью. К полномочиям комиссии также

относилось развитие торговли, ремесёл и сельского хозяйства, наблюдение за ценами пищевых продуктов, проверка мер длины, веса и сыпучих тел, надзор за строительством, организация работы почты, ремонт дорог и мостов, очистка русел рек необходимых для судоходства и сплава леса, соблюдение противопожарной безопасности. Комиссии в области просвещения была вверено учреждение приходских начальных школ и надзор за богадельнями и сиротскими приютами.

Другая, не менее важная часть функций порядковой гражданско-военной комиссии ВКЛ, охватывала военные вопросы. Учреждение занималось набором рекрутов в войско, вербовкой наемников, предоставлением подвод и рабочей силы для военных нужд, устройством складов зерна (магазинов), розыском и поимкой дезертиров, расквартированием и обеспечением провизией и фуражом гарнизонов войск ВКЛ, расположенных на подконтрольной комиссии территории.

По закону порядковая гражданско-военная комиссия выполняла и функции суда первой инстанции. Она рассматривала гражданские дела между жителями и военнослужащими, наказывала за неподчинение местной администрации или помещику, но не имела права решать уголовные дела. В мелких судебных делах, где сумма иска не превышала 300 злотых, а наказание 50 злотых или 3 дней тюрьмы, приговор гражданско-военной комиссии являлся окончательным и не подлежал обжалованию. Другие дела, после апелляции направлялись для рассмотрения в комиссию Полиции Обоих Народов.

По закону 1789 г. комиссары свою работу в гражданско-военной комиссии выполняли бесплатно. Несмотря на это, она в обществе очень ценилась и считалась „гражданской заслугой“. В новом законе о гражданско-военных комиссиях, принятом в 1793 г., было повторено, что работа в комиссиях является „по граждански очень важной, но неоплачиваемой“, но при этом добавлено положение, что дворянин проработавший в этом учреждении четыре года приобретал в будущем преимущество при получении других государственных должностей.

Комиссия имела свою канцелярию, в которой вели делопроизводство регент, вице-регент, кассир, инстигатор, писари, возный и другие чиновники. За службу им платили жалованье. При увеличении числа курируемых комиссией направлений, существующих штатных работников канцелярии часто не хватало, поэтому учреждались новые должности чиновников-специалистов, например: „люстратор весов“, „писарь кожаного налога“, „официалист и люстратор по присмотру дорог“ и пр.

Порядковая гражданско-военная комиссия вела книги: протоколов заседаний и поточных дел, декретов, регистрации вызовов, паспортов, доходов и расходов и др. Она должна была заседать в административном центре воеводства или повета, а в её заседаниях

должны были принимать участие не менее трёх комиссаров. Комиссия работала ежедневно, кроме праздничных дней, от 8 до 13 часов. Решения принимались коллегиально, большинством голосов.

Порядковые гражданско-военные комиссии в Литве с перерывами действовали в 1789-1792 и 1793-1795 гг. Первый период их деятельности признан исследователями самым эффективным. 22 сентября 1792 г. Тарговицкая и Литовская Генеральная конфедерации упразднили все действующие в Речи Посполитой гражданско-военные комиссии. 23 ноября 1793 г. Гродненский сейм принял закон, по которому были восстановлены действовавшие во время работы Четырёхлетнего Сейма гражданско-военные комиссии. Они были переименованы на порядковые комиссии.

Во время восстания 1794 г. порядковые комиссии, как институции местной исполнительной власти Речи Посполитой, действовали на территории контролируемой повстанцами. В Литве они были подчинены Центральной депутации ВКЛ и уполномоченным представителям верховного главнокомандующего Тадеуша Костюшки в воинских частях повстанцев. В состав порядковых комиссий входили 21 комиссар (8 дворян, 8 горожан и 5 священников). Они состояли из 7 отделов: финансов, обеспечения войска, продовольствия, связей, безопасности, просвещения и правосудия. Основными функциями комиссий были: проведение мобилизации, содержание войска повстанцев и размещение военнослужащих на постой, а также выполнение пунктов Поланецкого универсала, согласно которых порядковые комиссии регулировали отношения между владельцами частных имений и их крестьянами.

После подавления восстания, осенью 1794 г. порядковые комиссии были преобразованы в институции военной администрации Российской империи, действовавшие в поветах ВКЛ, присоединённых к России. Они состояли из назначенных царской властью или выбранных на дворянских сеймиках местных дворян, лояльных к Российской империи, а в некоторых местах и из членов комиссий сосстания 1794 г. Главной задачей этих комиссий было обеспечение воинских частей продовольствием, фуражом, дровами и жильём. В 1795 г. после окончательного раздела Речи Посполитой порядковые комиссии были ликвидированы и была введена система губернского управления.

В Жмудском старостве, ещё называемом княжеством, территория которого была поделена на три репартиции: Россиенскую, Шавельскую и Тельшевскую, были образованы отдельные порядковые гражданско-военные комиссии. Деятельность комиссии Россиенской репартиции можно условно распределить на два периода. В 1789-1792 гг. на её территории действовала порядковая гражданско-военная комиссия Россиенской репартиции Жмудского княжества, а в 1793-1795 гг. её функции выполняла порядковая комиссия Россиенской земли Жмудского воеводства.

Документов порядковой гражданско-военной комиссии Россиенской репартиции сохранилось очень немного, поэтому дополнительным историческим источником для исследования её деятельности являются документы институций центральной власти, которым она была подотчётна, в первую очередь комиссий: Войсковой, Скарбовой и Полиции.

Важно отметить, что порядковая гражданско-военная комиссия Россиенской репартиции действовала согласно статьям закона принятого Четырёхлетним Сеймом 19 ноября 1789 г., а порядковая комиссия Россиенской земли согласно закона о „Комиссиях в воеводствах и поветах ВКЛ“, принятого Гродненским сеймом 23 ноября 1793 г. Их юрисдикция распространялась на всю репартицию или землю.

7 января 1790 г. в Россиеннах состоялось первое заседание порядковой гражданско-военной комиссии Россиенской репартиции Жмудского княжества. На этом заседании было составлено донесение для Войсковой комиссии Речи Посполитой, которое подписали 4 члена комиссии. Это были председатель комиссии комиссар Валериан Биллевич, комиссар Юзеф Теребеш, комиссар Кароль Янчевский и регент комиссии Адам Сырятрович. Также в документах упоминается инстигатор или прокурор комиссии Александр Лопата.

Порядковая гражданско-военная комиссия Россиенской репартиции была одной из первых институций местной власти, в состав которой были привлечены офицеры. Об этом свидетельствует решение Войсковой комиссии от 2 января 1790 г. о командировании поручика 1-ой Национальной гусарской бригады Петра Юревича в Россиенны для участия в заседаниях местной комиссии.

Одной из функций гражданско-военных комиссий было решение споров между гражданскими лицами и военными, но не во всех случаях это удавалось. В мае 1790 г. порядковая гражданско-военная комиссия Россиенской репартиции в своём рапорте для Войсковой комиссии Речи Посполитой доложила о бунте местного населения в Велионе и Бейсаголе. Поводом для волнений стало намерение дислоцировать в этих местностях один эскадрон 1-ой гусарской бригады. Комиссары в рапорте писали, что „крестьяне не подчиняются указаниям старосты, не выполняют повинности в помещичьих имениях, начинают сколачивать шайки бунтовщиков, а присланных из имения войтов, лавников и других надзирателей ловят, сажают под замок и применяют к ним насильственные действия.“ Посланные для усмирения волнений воинские части не смогли разрешить конфликт, поэтому комиссарам пришлось обратиться за помощью к Войсковой комиссии.

В ноябре 1791 г. жители г. Россиены обратились к комиссии Полиции Речи Посполитой с жалобой, в которой обвинили старосту и местную гражданско-военную комиссию в попытках ограничить деятельность магистратского суда и ущемлении прав горожан. В декабре 1790 г. комиссия Полиции подтвердила права россиенских горожан и их

принадлежность юрисдикции магистратского суда, но при этом напомнила им об их обязанности платить налоги в казну, так „чтобы право на самоуправление не создавало препятствий старосте и местным комиссарам при сборе указанных в люстрации налогов“.

В ноябре 1791 г. Скарбовая комиссия Речи Посполитой рассматривало спор между юрбургским староством и порядковой гражданско-военной комиссией Россиенской репартиции о её планах провести повторную люстрацию мостов и плотин. Скарбовая комиссия указала, что налоги с мостов и плотин в старостве должны собираться согласно последним указаниям этой институции.

Порядковая гражданско-военная комиссия Россиенской репартиции, стремясь увеличить доходы, получаемые со сборов питейного налога, строго контролировала производство и торговлю алкогольных напитков. Так в январе 1790 г. гражданско-военная комиссия сообщила Скарбовой комиссии Речи Посполитой об открытии новых корчем (питейных заведений), которые должны были увеличить сбор питейного налога.

В компетенцию комиссии также входило регулирование вопросов поддержания общественного порядка и безопасности. 7 января 1790 г. в корреспонденции порядковой гражданско-военной комиссии упоминается находящаяся в Россиеннах касса казначейства, в которую стекались деньги от сбора налогов из разных поветов репартиции. В ней также упоминается, что в целях безопасности, для перевозки денежных средств необходим вооруженный конвой военных. Комиссия поручила регенту учёт денежных средств от собранных налогов, а также надзор над условиями их доставки в кассу казначейства.

Примером выполнения комиссией функций надзора над строительными работами является документ Скарбовой комиссии за 1790 г. предназначенный порядковой гражданско-военной комиссии Россиенской репартиции, в котором местным комиссарам указано организовать доставку древесины из владений староства для строительства помещений в Россиеннах.

22 сентября 1792 г. порядковая гражданско-военная комиссия Россиенской репартиции, как и другие порядковые гражданско-военные комиссии ВКЛ властью конфедерации были упразднены. Осенью 1793 г. Гродненский сейм принял закон, по которому Россиенская репартиция Жмудского княжества была переименована на Россиенскую землю Жмудского воеводства и в ней образована порядковая комиссия Россиенской земли.

Эта комиссия почти без изменений переняла структуру, состав и функции своей предшественницы. В документах порядковой комиссии Россиенской земли Жмудского воеводства упоминаются комиссары: королевский шамбелян Ян Гриневич, ливонский каноник ксендз Якуб Станислав Омутьский, ротмистр Мацей Сондомович, Антоний Монтвид

Ижикович, Казимир Янушкевич, коморник жмудский Анастазий Сырпович, Кароль Богданович, Леон Контрим, Мацей Станкович и др.

В конце 1795 г., после раздела Речи Посполитой, порядковая комиссия Россиенской земли Жмудского воеводства была окончательно упразднена. Где после ликвидации комиссии оказались её документы, данных не найдено.

II. СОЗДАНИЕ ФОНДА И ЕГО СТРУКТУРА

Сведения о фонде

2 апреля 1852 г. император России Николай I издал указ „об учреждении в Киеве, Витебске и Вильно центральных архивов древних актов“. Согласно этому указу, в Виленском центральном архиве древних актов, которое курировало министерство народного просвещения Российской империи должны были быть собраны все документы, составленные до 1799 г. Директором архива был назначен Никита Горбачевский. Для нужд учреждения из государственной казны выделено 2300 рублей.

Россиенский уездный суд, в архиве которого хранились дела судебных учреждений Россиенской репартиции Жмудского княжества, неспешил выполнять царский указ и, ссылаясь на нехватку средств, затягивал с передачей дел, которая затянулась до 1859 г. В течении 1853-1859 гг. Россиенский уездный суд передал Виленскому центральному архиву древних актов 369 дел. В передаточной описи данных о Россиенской порядковой комиссии не было обнаружено.

В 1872 г. Н. Горбачевским была издана опись-каталог дел, находящихся в Виленском центральном архиве древних актов. В него были внесены 18243 дела. В каталоге дел Россиенской порядковой комиссии также не имеется.

После 1872 г. Виленскому центральному архиву древних актов из разных государственных учреждений и частных лиц дополнительно было передано большое количество дел. Так в 1883 г. в архиве Ковенской соединённой палаты уголовного и гражданского суда было найдено около 200 судебных книг с XVIII в., среди которых оказалась одна книга, принадлежащая Россиенской порядковой комиссии.

21 июля 1883 г. это дело было передано в Виленский центральный архив древних актов. Позже дело, принадлежащее Россиенской порядковой комиссии, было внесено в дополнительный рукописный каталог древних актов Н. Горбачевского, который в большинстве состоял из дел, попавших в архив в течении 1873-1914 гг. и не вошедших в печатный каталог Н. Горбачевского. В каталоге ему был присвоен номер (Гор. № 19508). Н. Горбачевский назвал его протоколом Россиенской порядковой комиссии. В каталоге, кроме

номера и короткого заголовка дела, были указаны хронологические границы и количество листов.

В XX в. прошедшие мировые войны и оккупации болезненно отозвались на судьбе Виленского центрального архива древних актов. Он несколько раз был вывезен за границу. Немало дел потерялось или оказалось в архивах соседних государств. После второй мировой войны дела Виленского центрального архива древних актов перешли в ведение центрального государственного архива Лит.ССР. В 1946 г. Архивное управление Лит.ССР получило указание Главного Архивного управления при МВД СССР о взятии всех архивных фондов на учёт и присвоении им номеров. Выполняя это указание, в 1948–1950 гг. фонду ошибочно названному „Россиенская порядковая комиссия (Бони ординис)“ Постоянного совета при короле“ был присвоен № 289. В 1950 г. в нём было учтено 1 (одно) дело.

1 января 1957 г. в Вильнюсе был учрежден центральный государственный исторический архив Лит.ССР, в который из центрального государственного архива были переданы Древние акты, в том числе и фонд Россиенской порядковой комиссии (Бони ординис) Постоянного совета при короле. В то время как учётный документ фонда № 289 использовался дополнительный рукописный каталог древних актов Н. Горбачевского.

В 1983 г. в процессе научно-технической обработки документов фондов Древних актов было обнаружено 3 дела, относящихся к Россиенской порядковой комиссии. Из них составлена опись № 2 фонда № 289.

В 1985 г. в центральном государственном историческом архиве Лит.ССР была проведена проверка наличия и состояния дел фонда № 289 „Россиенская порядковая комиссия (Бони ординис) Постоянного совета при короле“. В результате проверки было установлено, что по дополнительному рукописному каталогу Н. Горбачевского оказалось в наличии 1 (одно) дело (Гор. № 19508), а по описи № 2 – 3 (три) дела. Всего в фонде № 289 было учтено 4 (четыре) дела.

В 1986 г. составлена опись № 1 фонда № 289, в которой было одно дело (Гор. № 19508), ранее принадлежавшее дополнительному рукописному каталогу Н. Горбачевского. Хронологические границы документов этого дела охватывали 1794-1795 гг.

В 2024 г. была составлена новоусовершенствованная опись № 1 фонда № 289. Одновременно старое ошибочное название фонда „Россиенская порядковая комиссия (Бони ординис) Постоянного совета при короле“ изменено на „Порядковая комиссия Россиенской земли Жмудского воеводства“. В фонде № 289 имеется две описи.

Итого в фонде № 289 „Порядковая комиссия Россиенской земли Жмудского воеводства“ имеется 4 единицы хранения, хронологические рамки которых охватывают 1794-1795 гг.

Первая опись фонда № 289 „Порядковая комиссия Россиенской земли Жмудского воеводства“

Недостатки и неточности в описании дел дополнительного рукописного каталога Н. Горбачевского явились стимулом для исследований Древних актов. При составлении в 2024 г. новой описи № 1 фонда № 289 „Порядковая комиссия Россиенской земли Жмудского воеводства“ были проведены следующие работы:

1. проверка наличия и физического состояния дел;
2. фондирование;
3. уточнение хронологических рамок документов;
4. составление заголовков дел на литовском и русском языках;

В результате проверки установлено, что в первой описи фонда № 289 „Порядковая комиссия Россиенской земли Жмудского воеводства“ имеется в наличии 1 (одно) дело. Это дело в новосоставленной описи № 1 получило новый инвентарный номер, но рядом указан и старый шифр дополнительного рукописного каталога Н. Горбачевского.

Дело № 1 описи № 1 фонда № 289 состоит из протоколов решений (резолуций) порядковой комиссии Россиенской земли Жмудского воеводства. Хронологические границы документов этого дела охватывают период от 14 марта 1794 г. по 23 мая 1795 г.

При составлении описи, старое ошибочное название фонда „Россиенская порядковая комиссия (Бони ординис) Постоянного совета при короле“ изменено на „Порядковая комиссия Россиенской земли Жмудского воеводства“.

При составлении описи № 1 фонда № 289 нефондовых дел в ней не обнаружено. Дело № 1 описи № 1 переплетено, его листы пронумерованы. Все документы в протоколах порядковой комиссии Россиенской земли написаны на польском языке. В новой описи № 1 также составлен новый заголовок дела на литовском и русском языках, точнее указаны хронологические рамки документов и количество листов.

Всего в описи № 1 фонда № 289 „Порядковая комиссия Россиенской земли Жмудского воеводства“ имеется 1 единица хранения, хронологические рамки которой 1794-1795 гг.

Отдел распространения информации

Старший архивист

Александр Банюсевич

